

Всенародна скарбниця

О. Р. МАЗУРКЕВИЧ

Мазуркевич Олександр Романович — академік АПН України, доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту педагогіки Академії педагогічних наук України, член бюро Відділення дидактики, методики та інформаційних технологій в освіті Академії.

Народився 9 вересня 1913 р. в с. Торків (Жабокрич) Тульчинського району на Вінниччині. З 1930 р. учителював у початковій школі села Кобилівка (тепер Зарічне), здобув педагогічну освіту в Тульчинському педтехнікумі, Вінницькому педінституті. Працював у редакціях Тульчинської, Деражнянської, Конопської, Тростянецької районних газет. Друкується з 1928 р. Учасник Великої Вітчизняної війни, після якої працював у Вінницькому педінституті заступником директора (проректором), викладачем кафедри української

літератури. Тривалий час був головним редактором науково-педагогічного журналу (нині — «Рідна школа»).

Досліджує проблеми літературної освіти (з 1951 р.). Автор численних наукових праць з педагогіки, історії школи, методики словесності, літературознавства, естетики, підручників з української літератури 19 — початку 20 ст. Його «Нариси з історії методики української літератури» (1961 р.) відзначені премією ім. К. Д. Ушинського, за них присуджено учений ступінь доктора педагогічних наук. Книги «Метод і творчість», «Видатні українські педагоги — народні просвітителі», «Високе покликання учителя літератури», увійшли у бібліотеку словесника. Своє 80-річчя вчений зустрічає фундаментальною працею «Відродження українського мистецтва слова» (перша частина історії рідної словесності — «Рідне слово в рідній школі»), уривки з якої починаємо друкувати в журналі.

РІДНЕ СЛОВО

В КОНЦЕПЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Розбудова національної школи в суверенній, незалежній Україні на основі повсюдного відродження духовного життя народу, повноправного утвердження рідної мови, вільного розвитку літератури, мистецтва і всієї базатовікової культури великого українського народу, гідного займати чільне місце в житті та спілкуванні людства й поділяти долю народів світу, — зумовлює новий підхід до народної освіти, в цілому, й літературної — особливо і передусім, в силу її пріоритетності серед факторів «духовного вираження людини» (В. І. Вернадський).

Історичний досвід поколінь і народів, творча спадщина діячів національної, вітчизняної і світової культури й науки, подвижників мистецтва слова становить нині доступну всім всенародну скарбницю. Глибоке осягнення її дозволяє здійснити істинну гуманізацію літературної освіти. В духовному відродженні молодого покоління відчувається найперше покликання національної демократичної школи, і саме всією силою розкутої рідної мови — «найповнішого і найвірнішого літопису всього многолітнього духовного життя народу... найбільшого народного наставника... великого народного педагога — рідного слова» (К. Д. Ушинський), природного вчителя — «носія правди життя» (М. С. Грушевський).

1. Природі й покликанню мистецтва слова властива живучість. У живому слові гармонійно єднаються «пісня і праця — великі дві сили» (І. Франко). Те слово з розчищуваних нині літературних джерел, розкопуваних вогнищ з—під рутинних завалів свавілля й бездуховності, збирає воєдино врятовані цінності народні й загальнолюдські, повернені скарби вітчизняні й світові, відроджений дух національний та всенародний. Волею правди й справедливості час вертає нам нетлінні рукописи й першодруки гідних свого народу подвижників живого слова. Тих літописців і пророків, чи просто дітей своєї доби, синів і дочок народу, про яких у свій час сильно і віщо казав Іван Франко. Кожен з таких письменників «вплітає» свою творчість «цілковито в безконечний ланцюг людського розвитку». Істинно народний митець виростає, ніби дерево, що своїм корінням впирається якомога глибше і міцніше в свій рідний національний ґрунт, прагне ввісати в себе і переварити якнайбільше його живих соків. А своїм пнем і кроною поринає в інтернаціональній атмосфері ідейних інтересів, наукових, суспільних, естетичних і моральних змагань. Звідси великий Каменяр застерігав, що тільки той письменник у пошани, хто може сказати цілій людськості своє слово в тих великих питаннях, що ворухать її душею. І сказати так, щоб те слово найбільше відповідало

національній вдачі. Тільки такого митця водночас розуміють і сприймають не лише свої земляки, а й цивілізований світ. Людство знаходить у його творах, при всій своєрідності національної форми, як наприклад у «нашого Шевченка», серед світових імен, «ті самі чуття, сумніви, страждання, симпатії та антипатії, що становлять суть душі сучасного освіченого чоловіка». Національне й інтернаціональне «тут ані крихти не суперечні» (І. Франко). Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах, 1898.— Зібрання творів у п'ятидесяти томах. Т. 31. К., «Наукова думка», 1981, с. 34).

Закономірність такого явища І. Я. Франко мотивував взаємодією психологічних, властивих особистості, і духовних, притаманних поколінням, факторів. З глибоко наукового аналізу «Тополі» Шевченка, з узагальнення національної і світової, та й власної художньої практики він робив знаменний висновок: «Творчість поетична, один з найінтересніших і найбільше впливових об'явів психологічних і культурних. Творчість та початками своїми корениться в душі поета, а наслідки її входять в глиб життя цілого народу, ба навіть цілої людськості, і виражаються впливом на обичаї, поняття, вірування, уподобання і т. ін., загалом впливу на цілу атмосферу духову цілих «поколінь». Стаючи «частиною історії розвитку духового життя народу», такі скарби виходять у «спільний, загаль-

нонародний, а далі й загальнолюдський фонд» (І. Франко. «Тополя» Т. Шевченка, 1880.— Збір. тв., т. 28, с. 73—74).

Справді, всі світові велетні людського духу, всі одвічні шедеври мистецтва слова зросли й здійнялись до висот загальнолюдських тільки з національного кореня, на ґрунті свого народу, а їх вічно живі твори напосні рідною мовою.

Створені англійською мовою драми Уільяма Шекспіра «Гамлет», «Отелло», «Макбет», як і вся його творчість, зросли на ґрунті національному, у своїй вітчизні — Англії й у свій час, а стали надбаннями вселюдськими й на всі віки. Як і «Паломництво Чайльд Гарольда», «Дон Жуан», «Мазепа» Джона Гордона Байрона, не марно ж названого Шевченком «великий», «знаменитий».

Написані німецькою мовою знамениті «Фауст» і «Страждання молодого Вертера» Йоганна Вольфганга Гете, якого Шевченко називав «великий», справді «великого поета — глибокого мислителя» (К. Тимирязев); як і «Книга пісень» Генріха Гейне, прийнятого світом німецького романтика; як і «Марія Стюарт», «Орлеанська діва», «Розбійники» Фрідріха Шіллера, славного німецького драматурга і вченого, — вони теж піднялися з національного кореня на своєму ґрунті — рідній Німеччині, й свого часу — до вселюдського верховиття, вічної юності й безсмертя.

І в безкрайній історичній естафеті епох і поколінь — від «Одісеї» й «Іліади» Гомера до «Гайдамаків» і «Кавказу» Шевченка — зазоріли скарби народів до вершин людства з глибин свого національного ґрунту.

Образне вираження такої закономірності з властивою йому поетичністю особливо яскраво, серед інших, висловив ще в 60—ті роки минулого століття Афанасій Фет у своїх листах до педагогів «Два письма о значении древних языков в нашем воспитании», де містилися його чуття рідної мови, живого слова, з коріння зрощеного на рідному ґрунті: «Насаждая свой гармонический цветник, поэт невольно вместе с цветком слова вносит его корень, а на нем следы родимой почвы. Кроме корня, каждое слово имеет свойственный его почве запах, конфигурацию и влияние на окружающую его область мысли, в совершенное подобие растению, питающему известных насекомых, которые в свою очередь питают известных птиц и т. д.» («Литературная библиотека», 1867, том V, апрель, кн. I, с. 57. Розр. наша. — О. М.).

Наукове підтвердження знаменного явища цього знаходимо і у першому ж українському підручнику з всесвітньої історії М. С. Грушевського. Визнані світом вселюдськими класики завжди залишались національною гордістю певного народу, окрасою його літератури: «... найславніші імена німецької поезії Шіллера і Гете»; а н г л і ї с ь к о ї — «... творчість і впливи великих поетів Шеллі й Байрона»; ф р а н ц у з ь к о ї — «її найбільший поет Віктор Гюґо...». Письменники світу «брали собі за взір Шекспіра, як великого вчителя правдивого мистецтва», а сам він постав за коріння а н г л і ї с ь к о г о народу; так само р о с і ї с ь к о ї — «в письменстві найбільшими фігурами світової літератури зісталися... росіяни: Достоевський і Толстой» (Михайло Грушевський.

Всесвітня історія. Частина друга. К., вид «Дніпросоюз», 1920, с. 205—207. Розр. наша. — О. М.).

Цілком логічним серед численних явищ, зумовлених цією закономірністю, виринає на поверхню і такий, замовчаний до недавнього, історичний факт. З призабутих (через навмисне захоронення) праць академіка М. С. Грушевського довідуємось, що на ювілеї Івана Франка в жовтні 1898 року його вшановували особливо «за захист ним ідеї з а г а л ь н о л ю д с ь к о г о прогресу на н а ц і о н а л ь н о м у ґрунті» (розр. наша — О. М.).

Сам же М. С. Грушевський раз по раз знаходив, розкривав і утверджував з а г а л ь н о л ю д с ь к і цінності в досліджуваних ученим національних духовних скарбах українського народу. Як наголошував він у своїх фундаментальних працях, найперше, джерельне знання в духовному житті, в усій долі українського народу має рідна мова й творена нею література. Саме звідти ідуть витoki того кореня внутрішнього свічіння особистості, що природно утверджує національне в загальнолюдському, прокладає мости поколінням, торує шляхи до народів і єднає людей на рідній землі та на всій планеті. Наукове обґрунтування цього містила, зокрема, опублікована 1914 року в Санкт-Петербурзі російською мовою — для всієї імперії, та й для зарубіжжя, — праця ученого «История украинского народа», що становить основу унікального двотомника «Украинский народ в его прошлом и настоящем». Тут вмотивовано доводилось, що мова

порішила долю українського відродження, відкрила дорогу до народної душі. Саме в рідній мові, стверджував М. С. Грушевський, український народ виявився володарем незрівняних скарбів поезії. Він дав світові твори, які красою й силою своєю гідні сміливо стати в ряд з найкращими взірцями народної поезії Європи, та й витримати порівняння навіть з найвидатнішими шедеврами літературної творчості. Сягаючи до найвищого слова сучасної європейської мислі, такі твори відсилали її в народ, в українське село, відкриваючи високі культурні скарби, заховані там під убогими стріхами українських кріпаків. Ця зовні сіра, безіменна народна маса, поневолений і знедолений люд виявився не лише володарем, а й творцем духовних цінностей, що становлять честь і гідність нації. Народ ставав носієм вищої краси і правди життя. Збагнення його скарбниці творчості, естетичної й моральної краси стало провідною ідеєю, створювало нове пожвавлення в літературі. Перед світом постають твори рідною мовою, які «відображають народне українське життя, симпатичні сторони народного характеру, скарби чуття і благородства, що криються в народній душі» (М. Грушевський. История украинского народа. — Украинский народ в его прошлом и настоящем. Том I. Спб., 1914, с. 321—322).

У тій же праці визнавалась загальнолюдська вага української народнопоетичної творчості — «скарбів, цінніших, ніж будь-який бучний твір світової літератури». Вони ж бо — явища «краси недоступної для інтелігентської творчості». В цьому вчений вбачав невід'ємне право українства на увагу і вивчення його не лише самими українцями, а й усіма культурними людьми світу, що усвідомлюють цінність і значення народності (с. 15).

З цією метою М. С. Грушевський і раніш написав

спеціально для російськомовних читачів книгу «Українство в России, его запросы и нужды» (видану у Петербурзі 1906 року як відбиток з 2-го видання «Очерка истории украинского народа»). Вже тоді Грушевський розгорнув концепцію вселюдського значення національних цінностей. За висновком ученого, поетична творчість українського народу «не має суперника серед народів Європи». В цьому зв'язку Грушевський дослівно наводить твердження М. Г. Чернишевського про визнання людством українського мистецтва слова: «Цілком справедливо було відзначено, що з появою Шевченка українська література не потребувала рекомендації» (Грушевський М. С. Очерк истории украинского народа. — К., «Либідь», 1990, с. 316).

Отож і в багатотомній фундаментальній «Історії України—Руси» М. С. Грушевський мав усі підстави стверджувати, що український народ «у творах свого духа зложив пророчисті свідоцтва своїх визначних культурних прикмет, багатих здібностей і здобутків довгого історичного життя» (Грушевський Михайло. Історія України—Руси. В одинадцяти томах, дванадцяти книгах. Том I. К., Наукова думка, 1991, с. 3).

Йдеться, звичайно, про прикмети, здібності і здобутки як вклад українського народу в загальнолюдську скарбницю духовності, у світову культуру.

Поряд з Іваном Франком і Михайлом Грушевським їх сучасник, видатний мислитель і активний діяч суспільно-політичного руху на Україні Михайло Петрович Драгоманов, 150-річчя з дня народження якого відзначила світова громадськість, у своїх працях з українознавства природно поєднував національні скарби і загальнолюдські цінності культури народу. Відкрито, перед цілим світом за рубежем Драгоманов захищав духовну скарбницю українського народу від імперського свавілля російського царизму («Війна з пам'яттю про Шевченка», 1882). Він видавав у Женеві заборонені твори Т. Г. Шевченка, Марка Вовчка, Панаса Мирного, з авторитетних трибун світу пропагував українську літературу, мову, катоване царизмом слово, яке з голосу рідного народу відлунувало дзвоном на всю людськість.

Серед багатьох підтверджень варто зіслатись хоча б на таке історичне свідчення. У свій час Драгоманов звернувся до Міжнародного літературного конгресу в Парижі (1878), через його керівників І. С. Тургенєва й Віктора Гюґо, з доповіддю про переслідування російським царем української мови і літератури — цього національного засобу виявлення, за його ж визначенням, «народної душі», що становить «загальнолюдську цінність». Українська література, переконував Драгоманов, успішно розвиватиметься лише на ґрунті національному, але в атмосфері вселюдських гуманних ідей та ідеалів, які природно відповідають життєвим інтересам народу і протистоять «духу старосвітської національної нетерпимості» взагалі, і «в поглядах на сусідів» зокрема. Застерігаючи від марного ототожнення «темпераменту і вдачі великоруського народу» з імперською політикою царизму, Драгоманов відкидав огульну зневагу до спорідненої культури, її талантів, діячів. Не можна, застерігав він, «кидати болотом» на цілий народ, який теж страждає під гнітом, бореться за волю і в цій борні являє людству титанів духу, гуртує навкруг народи. Повернуті нині народом з забуття «Листи на Наддніпрянську Україну» Михайла Драгоманова, у відповідь на «Листи з Наддніпрянської України» Бориса Грінченка, теж пройняті духом національного відродження у загальнолюдському прогресі.

З ґрунтовного дослідження «Чудацькі думки про українську національну справу» (1891), опублікованого

№ 11. ЦІНА 12 КОП.

І. Франком у журналі «Народ» та окремим виданням (Львів, 1892), М. Драгоманов робив чіткий висновок у цьому аспекті. З усього сказаного ясно, підсумовував він, що «українське письменство й наука про Україну мусять перш усього обновились, приставши до тих методів і напрямків, котрі тепер творять силу письменського і наукового руху в Європі й Америці й котрі найтісніше зв'язані з теперішнім в с е с в і т н і м громадським рухом... вийти з того вузького й поверхневого національства, котре в Європі втратило смисл... відшукати дійсні національні ознаки в історії й сучасності українського народу». Відповідаючи на «перекручування» його думок, нібито він не визнає національності, Драгоманов підкреслював: «національності я признаю, а тільки противлюсь націоналізмові, тобто примусу держатися звисних почуттів і думок (політичних і культурних) по тій причині, що вони національні або (частіше) вважаються за такі». Він рішуче стверджував, що «прихильність до своєї країни й народу тільки вирає, коли вона очиститься від старозаконної ненависті до чужих і освітиться світлом в с е л ю д с ь к о г о спрямування до поступу... головне діло — поступ людини й громади, поступ політичний, соціальний і культурний, а національність є тільки г р у н т...». Драгоманов переконував, що «обновлення українського письменства й науки... найскорше пішло б ..., якби наша письменська громада... просто увійшла в прямі стосунки з європейською наукою, письменством і політикою». Глибоко впевнений, що «вся практична мудрість людська може бути в тому, щоб убачити напрямок руху в с в і т о в о г о, його мірку, закон і послужитись тим рухом», Драгоманов застерігав: «Інакше той рух піде проти нас, роздавить нас». Тільки в єдності національного й загальнолюдського (ґрунту й верховіття) він вбачав розквіт культури й життя і

свої й сусідніх націй. «Тоді ми певні, що послужимо добробитові й просвіті нашого народу, а вкупі з ним і його націо на ль н о с т і: охороні й зростові того, що в ній є доброго» (М. П. Драгоманов. Вибране. К., «Либідь», 1991, сс. 493—494, 558.— Курсив автора, розрядка наша.— О. М.).

Як визнавали прогресивні діячі культури, Драгоманов був «ширий демократ—народолюбець, що виріс на кращих творах тодішньої руської літератури, яка так близько стояла до людин и взагалі, та на творах Шевченка, так близьких до н а р о д а — кріпака; історик—гуманіст з великим суспільним інтересом і критичним нахилом... бував місцеву заскорузлість, щоби ми ставили на ній величну будівлю українського культурно—громадського життя в зв'язку з вселюдською культурою.» (Іларіон Свенцицький. Драгоманов і галичани. Львів, 1922. Розр. наша.— О. М.).

За вірогідним свідченням М. С. Грушевського, у всьому світі «горяча проповідь Драгоманова про необхідність європеїзації українського народовства, надання йому прогресивного характеру, соціального змісту була цілком на своєму місці — вона була потрібна». І національні скарби в українській літературі набували дедалі ширшого загальнолюдського резонансу зусиллями «Драгоманова, завдяки його видатним енергії і обдарування, здатностям блискучого критика і пропагандиста облюбованих ідей» (Український народ в его прошлом и настоящем. Том 1.— М. Грушевський. История украинского народа. 1914, с. 351). В історії українського відродження Драгоманов «залишив глибокі сліди» (Грушевський М. С. Очерк истории украинского народа. К., «Льбидь», 1990, с. 335).

В національному вбачали загальнолюдські цінності і попередні діячі української культури. Так, П. О. Куліш визначав передусім національний ґрунт українського генія: «... як усе чесне, усе благородне і високе умом у Росії іде слідом за Пушкіним, так усе, що єсть істинно лю д с ь к о г о на Вкраїні, іде за стягом Шевченка» («Історичне оповідання»). Логічно й послідовно з цього кореня Куліш виводив з а г а л ь н о л ю д с ь к у крону, виявивши силу українського слова перед світом «у пишному і бідному городі Пушкіна...» А згодом і підсумував: «Такий поет, як Шевченко, не о д н и м у к р а ї н ц я м рідний.» («Слово над гробом Шевченка», 1861. Розр. наша.— О. М.).

Такі ж переконання висловлював і М. І. Костомаров, не відступаючи від них і через цілі десятиліття. Починаючи з 40-х років («Обзор сочинений, писанных на мало-российском языке», 1843), він у 60-х сформулював думку про те, що «Шевченко належить до першокласних поетів слов'янського світу. Його місце поряд з Міцкевичем і Пушкіним» («Кобзар» Тараса Шевченка», 1860; в тому ж дусі — «Воспоминания о двух малярах», 1861). Ще через 10 років: «... за живучістю його ідей, за природністю і простотою Шевченко переважає їх» («Малорусская литература».— У зб. М. В. Гербеля «Поэзия славян», 1871). А ще десятиліттям згодом: «Шевченко... належить до нечисленної плеяди першорозрядних письменників слав'янського племені» (Передмова до повісті «Несчастный».— «Исторический вестник», 1881).

Тієї ж пори, а точніше — першого десятиліття по смерті Шевченка — знаний тоді і призабутий тепер українсько—польський демократичний письменник Павлін Свенцицький так визначив місце національного генія в загальнолюдській скарбниці: «Великі поети: Байрон, Гете, Словацький — великий поет Шевченко... Він українець, а ч о л о в і к в найдальшій значенні сього слова. Він твердо вірить поступові; знає, що зло зникне, а добро,

правда воцариться світом. Тарас справжній г е н і й» («Вік XIX у діях літератури української», 1871).

2. Загальнолюдський резонанс української літератури, не лише осяяної її вершинами — від Шевченка до Лесі Українки, — а й означеної такими їх предтечами, як Григорій Сковорода, чи спадкоємцями, як Олександр Олесь, — став визнаним світом явищем.

Про те, чим є національний ґрунт для благодатного проростання плідного дерева рідної літератури з його коріння, глибоко переконливо писав І. С. Нечуй—Левицький (І. Баштовий) в науково—полемічній праці «Українство в літературних позвах з Московщиною». Під су—перечкою з «Московщиною» тут йшлося про те, що «Вестник Европы» у 1890 р. надрукував статтю М. О. Пиніна «Особая русская литература» з приводу видання праці львівського професора української літератури Омеляна Огоновського «Історія руської (малоруської, української) літератури». В її оцінках російський критик «робить замах» на українську літературу. Заперечуючи Пипіну широким циклом своїх статей у Львівській газеті «Діло», І. С. Нечуй—Левицький стверджував, по суті, раніш висловлені думки І. Я. Франка. В його «літературних позвах» читаємо: «Ми, Українці, маємо багатий національний ґрунт, багату народну оригінальну поезію, і на сьому національному ґрунті розвивалась і буде далі розвиватись українська література навіть без усякої помочі російської державності... Російська державність пригноблює українську літературу, потягується її за—

душити, а вона, як зумисне, росте та й росте. Десь беруться таланти, десь береться охота й енергія в тих талантів писати доконечне своїм язиком, десь береться глибоке пересвідчення в правоті свого діла, своїх тенденцій. І вони сходять і стигнуть... не вважаючи на державну неласкавість і усякі державні претичини та притиски. Державний абсолютизм і в Росії, та і скрізь в інших царствах, часом дуже шкодив і заважав розвиткові таких високих літературних талантів, як Шіллер, Шевченко, Вольтер, Пушкін, Міцкевич.

В мотивуванні своїх переконань про родючість національного ґрунту для зростання літератури народу Нечуй-Левицький мужньо викривав згубно-вороже ставлення імперського шовінізму до українського слова. На промовистих фактах він доводив, що українську літературу російське самодержавство гнобить зі страху перед нею: «державність... боїться пускати її в глибочинь, ще й часом покропить її таким кип'ятком та огневим дощем Везувія, що від цього посохнуть усякі сади й виноградні ідей та принципів прогресивної літератури». Такій, імперській державності класик української літератури переконливо протиставляв силу національного характеру: «Державність має силу розширити тільки форму, а не духа й суті літератури, бо державність сама по собі є тільки форма, а національність в широкому розумінні слова є жива сила і має силу утворити самий зміст, самий дух літератури, бо вона в своїй натурі є якась жива, творча сила, сила живннова, як живннова сила натури, котра невідомими для нас способами з своїх живннових невичерпних джерел по віки-вічні утворює живі створіння, живі суццості, живі рослини і живі квітки. На живому ґрунті національно-народному сходять і ростуть розкішними пахучими квітками оригінальні поеми, високі поезії, оригінальні музичні мелодії. І де більший і дужчий сей ґрунт, там і розкішні і пахучіші і оригінальніші квітки поезії та музики. Українська література виникла просто й безпосередньо з свого живого ґрунту, вона й тепер має під собою сей ґрунт, живий, повний усякого заживку, і вже можна сміливо сказати, не збочить з нього, не втратить його». Саме таку літературу, зрощену на ґрунті національному й піднесену до вселюдських верховіть, Нечуй-Левицький захищав, стверджуючи, що «національну культуру ми визнаємо за оригінальну, самостійну й самобутню» (Українство в літературних позвах з Московщиною. Львів, 1891. Написав І. Баштовий.— Передрук з «Діла». Львів, 1891, сс. 4, 122—125, 214. Розр. наша.— *О. М.*)

І понад сто десять літ тому Борис Грінченко в поетичній присвяті «Некрасові й Шевченкові» (1881) проголосував, що обидва національні поети обстоювали «діло єдине», загальнолюдські «Святі почування братерства й любові», тому їхнє «слово святе» не вмере «на світі ніколи»,—

Минатиме час і минатимуть люде,
Мине інших слава дочасна,
А ваші ідеї світитимуть в с ю д и,
І світ той ніколи не згасне.

Ще тоді, на схилі дев'ятнадцятого віку, український поет — просвітитель назвав ті загальнолюдські цінності, які зорітимуть з свого національного поля: «Ніколи не згасне та права ідея, ідея братерства святого...» Роками вторив й утверджував Грінченко той же вселюдський мотив:

Друзі кохані! І душу, і тіло
Даймо за край свій єдиний,
Кожне слово хай буде в нас діло
Задля своєї країни.

... Друзі кохані Ми будемо жити
В спілці із людьми — братами:
Ми бо великої людської діти,—
Згода хай буде між нами.

(Друзям, 1889.— Розр. наша.— *О. М.*)

Те ж саме, але своїм могутнім голосом, віщувала і Леся Українка:

Коли я погляд свій на небо зводжу,—
Нових зірок на йому не шукаю,
Я там братерство, рівність, волю гожу
Крізь чорні хмари вглядіти бажаю,—

Тих три величчя золоті зорі,
Що людяність сяють безліт вгори...

(Мій шлях. 1890.— Курсив поетеси.
Розр. наша.— *О. М.*)

Так визнавалось минулого віку. А вік сьогочасний підтвердив ті ж переконання пером ще одного мислителя — Іларіона Свенцицького. Визначаючи місто українського співця в ряду світових, видатний галицький учений стверджував: Пушкін, Міцкевич і Шевченко — «національні поети трьох сусідніх націй — руської, польської, української, що дістали від кожної з них свій особливий розмах». Адже «кожний з названих поетів дав своїй національній літературі ясно і сміливо означений напрям, промостивши для нього шлях різногранного розвитку в багатстві поетичних форм і родів та глибокого змісту замислу» (Свенцицький І. Шевченко в світлі критики і дійсності. Львів, вид. спілка «Діло», 1922, с. 71).

Духовний дзвін українського мистецького слова з земель свого народу відлунював на-всюди потойбіч, і зблизька, і на віддаль. У Кракові сучасник Івана Франка, Бориса Грінченка, Лесі Українки й Олександра Олеся, гідний шани і нині, український письменник, історик літератури, шевченкознавець Богдан Сильвестрович Лепкий тривалий час пропагував на широкий світ національний духовний скарб. У численних своїх працях, публікованих за рубіжем, він розкривав світову величчю генія українського народу. В його переконанні Тарас Шевченко виплекав рідне «красне слово» українське, «зробив мову спосібною до вислову найтонших почувань і найвищих думок, до ідилічних образів і до пророцьких візій, мову, що малює і співає, ридас й сміється, гримить і виблискує словами, як мечами». Він славив загальнонародну українську мову, навіки утверджену творчістю Кобзаря, який «тією мовою вичарував забутий образ минувшини, змалював жажливу теперішність і намітив шляхи в кращу майбутність... Свій останній наказ лишив у «Заповіті» («Наше письменство. Короткий огляд української літератури від найдавніших до теперішніх часів»). Краків).

У своїх роздумах про Шевченка тоді ж Богдан Лепкий робив висновок: «Яко людина такої великої міри й такої незвичайної сили, переломив кордоний з'єднав народ. Його твори читали й читають скрізь, де живуть українці, його ідеї стали і де ями цілого народу, його змагання — змаганням за галу», тобто — поступом людства. Згодом положення про вселюдське в національному краківський учений і поет підніс до узагальнення, в якому образне мислення зливалось з логічним, науковим. В його трактуванні Шевченко «слово наше зробив струною, що грає, і мечем, що рубає, універсальним струментом наших думок і почувань... народ, покраяний кордонами, баламучений ворожими кличами, розбитий всілякими програ-

мами, гуртував, збирав до купи і є д н а в у один великий український народ».

Густо насичуючи слово про «нашого Пророка» текстами з «Кобзаря», Богдан Лепкий переконав, що «на Шевченковій поезії виховалися цілі покоління». Перед усім же народом і людством, «для світа став він представником і мірилом творчої спроможності українського духу, втіленням національного генія» (Богдан Лепкий. Про життя і твори Тараса Шевченка.— Розрядка скрізь наша.— *О. М.*).

У першій же чверті ХХ століття видана 1924 року «Антологія української поезії в російських перекладах» за редакцією Сергія Пилипенка стверджувала, що для народу усього лю д с т в а «Україна дала багато сильних і яскравих талантів». Підсумовуючи в тій антології дореволюційний шлях і оглядаючи перші парості нового віку, академік О. І. Білецький показав уже тоді, «як за порівняно короткий час виросла і змужніла українська література, котра на наших очах набула не лише національне, а й міжнародне, європейське значення і вже випередила на своєму шляху літератури, наприклад, південно-слов'янських народів, що мають за собою і більш тривале, і складніше минуле» (О. Білецький. Нова українська лірика, 1923).

Для долі українського, як і кожного, народу явище закономірності піднесення національного до рівня загальнолюдського має значення не просто історичне, а й перспективно сучасне. Хіба не знаменно, наприклад, що й понад 55 років тому, на самому початку 1936 року, у розтерзаному спадкоємцями Пілсудського Львові підпільно, під прибраним ім'ям «А Холмський», приватним «накладом Романа Мулика» виходить друком збірка громадянської публіцистики «Пани й паничі над «Кобзарем», в якій анонімний в'язень польського концтабору Береза Картузька (як тепер знаємо — Олександр Гаврилюк) виборював святу Правду про загальнолюдську цінність національного скарбу — українського народного Пророка. Замислюючись над твердженням Елізе Реклю про те, що Шевченкова могила мала незрівнянно більше «укліпних відвідувачів, аніж могила найпопулярнішого французького поета Вольтера», він мав мужність і ясність погляду через тюремні ґрати і насильницькі кордони проголосити поколінням свого народу і нащадкам людства істину про наш національний «великий дух, що струсоне народом і світом, що буде провідною зіркою для майбутніх століть...» Його прозрінню і крізь катівню дефензиву було «з цілої творчості Шевченка видно витягнену руку м і ж н а р о д н о г о братання вільних народів» і він приходив до єдино правильного висновку про те, що «дійсні творці великої літератури завжди виходили й будуть виходити як найповніші виразники настрів великих і прогресивних суспільних класів», тобто, як далі уточнює Гаврилюк, трудящих мас — «не звідкісь збоку, а звідціль, що й Шевченко,— з самих надр життя й боротьби тих мас» (Пани й паничі над «Кобзарем». Львів, 1936.— Розр. наша.— *О. М.*). Це властиво кожному народу, а звідси — й людству.

Тільки з національного коріння здійснюється всесвітня крона, тільки з народного постає загальнолюдське, тільки на рідному ґрунті виростає краса й сила планети.— в мистецтві слова це одвічна істина.

3. Піднесення національного до рівня загальнолюдського, утвердження українського мистецтва слова у світовій культурі здавна становило історичну закономірність. Тепер відкривається дедалі більше джерел,

що вірогідно засвідчують це. Досі вони були замулені тривалим притупленням пам'яті поколінь.

Є й тут потреба звернутися до них. Заздалегідь скажемо, що понад 130 років тому, ще за життя Шевченка, в лютому 1861 року у Варшаві з'явився друком чи не найперший свідок світового визнання духовного скарбу українського народу: «Краткий исторический очерк украинской литературы», вправно прилучений (щоб обійти цензуру) до теж незвичної «Истории русской литературы» (цензурна дата: 4(16) лютого 1861 р.).

Нині невідомий нам і не розголошений у той час автор П. Петраченко (в жодному енциклопедичному чи іншому довідниковому виданні, навіть у вузькоспецифічному, він не значиться), у свій час попри всі імперські заборони, в повний голос перед усім світом заявляв, що українська література, не принижуючись, подала просто й сміливо з самого живого кореня народного життя, цього невичерпного джерела «народного духу», до якого звертались усі новітні літератури. Українська література, писав Петраченко, з першого ж кроку у великий світ бадьоро, гордо й сміливо проголосила свої права на самостійність і на почесне місце в ряду новітніх літератур. Як речник народного життя, чи не першою вона так блискуче почала своє служіння народові. Глибоко прозираючи в минуле, вона виводить ідею пройденого життя з туману одвічної давнини й, воскрешаючи її в живому, свіжому й сильному організмі сучасного, далеко прозирає в майбутнє. Українська література постає перед світом своєю оригінальністю, своєрідною гідністю і вищою мірою гуманним характером, що становить виключно її цінність. Це «квітка на рідному ґрунті»

під відкритим небом, сприснута його росю, зігріта його сонцем».

З такою ж силою правди проголошувалась здравниця переслідуваній, катованій рідній мові, що явила світові національні і вселюдські скарби мистецтва слова. Українська мова, яка звучить в устах багатьох мільйонів народу і, як стверджував автор, сягнула аж до державної (йдеться про Запорізьку Січ), відзначається оригінальністю і збагачує інші, передусім слав'янські, мови. Її зберігає народ в усій чистоті своїй і свіжості не лише в поезії, а і в живому мовленні. Українські пісні дихають широкою і розгонистою волею, звучать силою й відвагою, й тією козацькою славою, «що на весь світ дибом стала» (П. П е т р а ч е н к о. Краткий исторический очерк украинской литературы.— У кн.: История русской литературы. Варшава, 1861, с. 132—134).

Вже тоді, прориваючись крізь загаття, к о р і н ь національного мистецтва слова розкопувався в припорошеній давнині. Петраченко знаходить проріст майбутнього українського слова в літописі Нестора, письмі Кирила Туровського, «Слові о полку Ігоревім», повчанні Мономаха, Литовському статуті, листах Мазепи, проповідях богословів 18-го віку. Та вони ще далекі «від живої народної мови». І першовідкривач національного кореня та вселюдської крони українського слова, наперекір цензурній катівні, і в підкореній Варшаві на весь зріст підносить постать Тараса Шевченка. Він повністю друкує його лист до редактора «Народного чтения», щойно опублікований в «Санкт-Петербургских ведомостях» (1860, № 66), супроводжуючи його текстами оригіналу забороненою мовою — українською — мовою «Дум» та інших віршів Кобзаря. І про них дає свій висновок, чи не перший такого роду: «Це крик серця, накіплого біллю, глибоке вираження тужної душі. Т. Шевченко, натхненний народний співець, речник народного генія, що втілює свою могутність в предивних піснях, від яких падає серце, ллються сльози й завмирає душа. Поезія Т. Шевченка віддзвонала дивною луною по всій Україні. Вона виражає не лише сучасне і минуле народу, а й далеко сягає в майбутнє. Поезія Т. Шевченка — трункий напій, розведений кривавими слізьми і біллю серця, напій, що труїть душу мов би на те, щоб ствержившись стала вона світлішою і чищою».

Навівши в середині тексту цілу строфу українською мовою «Душе моя, убогая...», Петраченко стверджував (в 1861 році), що з національного ґрунту Шевченкове слово підноситься до верховіття, і доводив це зіставленням — «врівень з кращими творами Пушкіна». Мотиви вельми переконливі, резонанс світовий:

«Тоді як Пушкін з самосвідомістю генія говорить про свою славу: «Я памятник себе воздвиг нерукотворный...», Лермонтов — про невідоме своє призначення чи поклонання: «Нет, я не Байрон, я другой...», Т. Шевченко, без гонору, без пихи, скромно, та на всю правоту душі й чистоту серця, мовить: «Ми не лукавили з тобою, ми просто йшли; у нас нема зерна неправди за собою».

Виписавши ці слова з найсвіжішої, першої публікації в альманасі П. О. Куліша 1860 р. «Хата», П. Петраченко завершує свою думку про загальнолюдське звучання національного генія: «Поки чарівна гармонія пісень Т. Шевченка лунає по Україні і тужні акорди їх далеко линуць у с л о в' я н с ь к і з е м л і, — українська література йде швидким кроком і бере нові тони з глибин невичерпного н а р о д н о г о д у х у» (розр. наша.— О. М.).

Так розкривається ще одна призабута сторінка

визнання чинності міжнародного резонансу українського мистецтва слова на його національному ґрунті.

Майже одночасно ту ж ідею єдності національного й загальнолюдського в українській літературі угляділи великі друзі й поборники українського слова, многостраждальні, на жаль теж призабуті, російські подвижники — петрашевець О. М. Плещев і нечаєвець (точніше — жертва Нечаєва) І. Г. Прижов.

Відбуваючи в одному батальйоні з Шевченком каторжну солдатчину на засланні і перекладаючи його поезії з рукописних оригіналів свого «брата і друга», Олексій Миколайович Плещев шанував національний скарб українського народу і добре знав, глибоко усвідомлював його вселюдську цінність. І як тільки вийшов у Петербурзі «Кобзар» 1860 року, одразу ж з'явилися в «Московском вестнике» нотатки Плещева, що радісно величали це знаменне для всієї країни, слав'янства й світу явище. В них читаємо чесні й відважні слова поета революційної демократії катованої царизмом Росії про, за оцінкою Плещева, «чудесні, вищою мірою поетичні і художні творення Шевченка», які геть заперечують великодержавницькі наклепи шовіністів, нібито українська мова «нездатна до дальшого розвитку і життя... не може дати змісту для художнього твору». Вільно володіючи українською мовою (перекладав же чимало поезій Шевченка з рукописів, одержаних від автора раніш, ніж з'являлися вони друком в оригіналі), вповні пізнавши красу і силу рідної мови свого солдатського побратима, він рішуче, наспроти імперським її хулителям і жандармським хортам, писав в ліберальній московській газеті: «Подивіться, як цією мовою, що вважалась тоді провінціальним наріччям, Шевченко залишаючись народним, доступним простолюдином, зумів внести в свою поезію елемент з а г а л ь н о л ю д с ь к и й» (А. Н. Плещев. Заметки.— «Московский вестник», 1860, № 13. Розрядка наша.— О. М.).

Другий, теж близький українському народові, сподвижник Шевченка і Чернишевського, закатований охранкою в Сибірі, — автор ранньої історії української літератури Іван Гаврилович Прижов не менш заслуговує на воскресіння з призабуття.

В листі до редактора газети «Голос» А. О. Краєвського 6 квітня 1868 р. Прижов, сповіщаючи, що «закінчив перший розділ історії української літератури і мови», відзначає, що «цей розділ... дуже живий, бо в перше розповідає докладно про долю українського народу в зв'язку з його мовою (вся робота була присвячена Україні «в історії її літератури».— О. М.). Помістивши її... ви матимете собі повагу в с ь о г о о с в і ч е н о г о російського суспільства; але зате Катков і К° — знову піддадуть вас і мене прокляттю» (Опубліковано в дослідженні О. Р. Мазуркевича — «И. Г. Прижов. Из истории русско-украинских литературных связей».— К., 1958, с. 356).

Так уже в перших науково-історичних працях про українську літературу проголошувалася її світове визнання. На це звернув увагу й Іван Франко, з великим зацікавленням прочитавши «книжечку Прижова, де в загальному нарисі у п е р в е подана була історія южно-руського письменства» («Народ», 1894, № 21). Не випадково й І. Нечуй-Левицький переклав це дослідження Прижова українською мовою (з поправками П. Куліша), львівська «Правда» 1867 р. його опублікувала в своєму перекладі, Драгоманов виступив з розгорнутою рецензією, теж адресованою на широкий загал — обабіч України. Згодом, уже в нові часи, О. К. Дорошкевич в

історико-літературному нарисі «Українська культура в двох столицях Росії» (1945) відзначив роль російського вченого в утвердженні світової ваги української літератури. За його оцінкою, «дуже цікава постать І. Г. Прижова» привертає увагу найперше тим, що «під впливом Бодянського він виявив глибокий інтерес до України та її культури. Зібрав багато інших матеріалів з історії України та її фольклору...» (Д о р о ш к е в и ч О. К. Реалізм і народність української літератури XIX ст. К., «Наукова думка», 1986, с. 270—271).

Особливо ж цінними у далеко ще не повністю опублікованій рукописній спадщині І. Г. Прижова (вона зберігається здебільшого в історичному музеї м. Москви) є його багатоджерельні дослідження вкладу українського народу у світову культуру. Про це ж впевнено свідчать і частково друківані, та все ж маловідомі, його праці. Так, в рецензії на «Кобзар» 1867 року, по суті сміливіший, ніж Добролюбова, І. Прижов з новою силою підняв загальнолюдську вартість нашого національного генія: «Пройдуть віки, а пісні Шевченка завжди будуть доречні. Поет України, він уже за життя став поетом і всього руського народу, щоб здійснитися поетом усього слов'янського світу.

Його тепер знають чехи, серби, болгари. Пісні Шевченка не пройдуть марно ні для кого, то пісні поета, який мав силу зізнатися перед ц і л и м с в і т о м, що у нього не було зерна неправди за собою (ці слова Прижов писав українською мовою, виділяючи їх курсивом — О. М.)... у нього і в душі, і в піснях було стільки любові до людини, що її дісталася б на мільйони людей» (И. Г. П р ы ж о в. «Кобзарь» Тараса Шевченка. — «Голос», 1867, 29 червня).

Саме загальнолюдські мотиви творчості глибоко-національного поета привертати до себе розум і серце багатомовних читачів. Це відобразила і літературно-критична думка кінця XIX століття. Один з багатьох прикладів — відгук на Шевченкову поему «Наймичка» в перекладі російською мовою «Батрачка» Л. Мея (друге видання С.-Петербурзького комітету грамотності 1894 р.), проіннятий тими ж мотивами людяності:

«Пускай идут в народ, пускай читаются в школах лучшие произведения лучших наших писателей. Как не пожелать, чтобы читались и заучивались наизусть народом и юношами всех состояний «Батрачка» Шевченка, эта гуманнейшая, благороднейшая повесть, гордость нашей литературы? Высокая идея, прекрасный стих, художественная изобразительность, горячее чувство, подвижническая фигура Ганны, этой любвеобильной, самоотверженной матери, — все ставит ее на высоту поэмы, облагораживающей чувство читателя, воспитывающей в нем лучшие, благороднейшие начала» («Образование». Педагогический и научно-популярный журнал. 1895, № 2, февраль. СПб., с. 214).

Рідне слово — серце народу. Рідна мова — животворний кровообіг нації, її пульс, зияв життя роду, покоління, родини. Живе материнська мова — живий і її народ, хоч він у втамованій суєтністю гасельній патетиці ніби й так «безсмертний». А без народів немислиме й людство. Чи ж не в цьому н а ц і о н а л ь н е, і водночас — в с е л ю д с ь к е, значення рідного слова?

Здається, цю істину споконвіку визнавали й відчували не тільки древні мудреці й Божі пророки, а й просто чесні вчені — «роботящі уми», світлі мислителі, провідники мистецтва слова свого народу й родини планетян. Зайвим було б і нагадувати це, та покищо доводиться...

Ще в першій народній Книзі Мудрості людської — «Біблії», яку не марно Пантелеймон Куліш та Іван Нечуй-

Левицький перекладали українською мовою, а Тарас Шевченко ввів у традицію поетичних епіграфів, — знаходимо джерела святої цієї істини. Там, скажімо, в мудрих притчах (в останньому українському виданні «Біблії» — приповідях) Соломонових с л о в о — «язик» — проголошується як «д е р е в о ж и т т я», якщо воно без «заламання на дусі», а тим паче «язик мудрих — то добре знання» (Книги Старого Заповіту. Пр. 15:2, 4). А в посланнях з книги «Нового заповіту» премудрого Іоана першоосновною життя людського утверджується саме слово з народження: «Споконвіку було Слово... Усе через Нього повстало, і ніщо, що повстало, не повстало без Нього. І життя було в Нім, а життя було Світлом людей. А Світло у темряві світить, і темрява не обгорнула його. Воно в світі було, і світ через Нього повстав. Слово сталося Тілом і перебувало між нами, повне благодаті та правди, і ми бачили славу Його, славу як Однорожденного від Отця» (Ів. 1: 1, 10, 14). За цим Посланням, «мова», слова «Людського Сина, що сходить туди, де перше Він був», тобто на землю, де народився, жив, зцілював і страждав, — «То дух, що оживлює, то дух і життя. слова життя вічного» (Ів. 6: 60, 62, 63, 68).

І ще «Святе Письмо» в першому Посланні Павла до

Коринян віщо прорікало: до людей «говорить тільки зрозумілою мовою!» Ясно, що йдеться тут саме про рідне слово, бо ж пророк звертається до проповідників «у церкві», де збираються, звичайно, місцеві жителі («народ»), згуртовані, передусім, с в о є ю мовою. Звідси — й звернення до проповідників: «Дбайте про любов, і про духовне пильуйте, а найбільше — щоб пророкувати. Як говорить хто ч у ж о ю мовою, той не людям говорить... бо ніхто його не розуміє... А хто пророкує, той людям говорить на збудування, і на умовлення, і на розраду. Як говорить хто ч у ж о ю мовою, той будує т і л ь к и с а м о г о себе... Я ж хочу, щоб мовами говорили всі, а ліпше — щоб пророкували: більший бо той, хто пророкує, аніж той, хто говорить... А тепер як прийду я до вас, браття, і до вас говорити буду ч у ж о ю мовою, то який вам пожиток зроблю?.. коли мовою не подасте зрозумілого слова, — як пізнати, що кажете? Ви говоритимете на вітер! Як багато, наприклад, різних мов є на світі, — і жодна з них не без значення! І коли я не знатиму значення слів, то я буду чужинцем промовцеві, і промовець чужинцем мені. Так і ви, що пильнуєте про духовні д а р и — дбайте, щоб збагачуватись через них...» А через ті «духовні дари» рідним словом «кожному дається виявлення Духа на користь. Одному бо Духом дається слово мудрості, а другому слово знання тим же Духом, а іншому віра тим же Духом, а іншому пророкування...» (Біблія. Книги Нового Заповіту. Послання апостола Павла. I Кор. 14: 1—12; 12: 1—9).

Це писали древні люди, мудрі в слові й діяннях — томи й святі, безсмертні. Але це ж доводили впродовж віків і просто смертні, та геніальні вчені й письменники всіх часів і країн, народів і поколінь, — та кожен речник своєї нації, син свого народу.

Так було в усьому світі.

Великий Ян Амос Коменський — теж мислю безсмертний — у свій далекий час, при засиллі в навчанні мертвої латині мужньо підносив «ідею школи рідної мови», стверджуючи: «Основою у нас є те, що наш загальний метод передбачає не одну лише незмірно пестувану німфу — латинь, а й шукає шляхів до розвитку рівним чином і рідних мов усіх народів». Він застерігав, що вчити будь-кого іншій мові, перш ніж оволодіє р і д н о ю мовою, — це те ж саме, як комусь заманулося б вчити свого сина їздити верхи, чим він навчиться ходити.» («Велика дидактика»). У рідній мові Коменський знаходив найперший ключ до «удосконалення людської природи», що дозволяв несхибно «здобувати істину й викривати лжу», вільно мовити «про все з усіма, ніколи не німіючи, коли треба говорити» («Всеосяжна рада про владання справ людських»). Він дбав про те, щоб діти набували знання не мілко з чужих книг, а глибоко з рідної землі, рідним словом, духом ялин і буків («Видимий світ у картинах»). І звертався до свого — чеського — на роду з докором: допоки будете діставати хліб і воду від і н ш и х, жадати ч у ж и х шкіл, книг і дарунків; чому не в'яжете с в о і снопи, не жнете в д о м а духовну ниву; чому охоче біжите, як старці, підбирати ч у ж е колосся? «Колумбом» нової європейської науки про виховання і навчання «сама за торування шляху р і д н о м у с л о в у в рідній школі називав Яна Коменського директор колеґії Павла Галагана і професор Київського університету Андрій Степович.

В пізніші часи і в іншій країні — Грузії послідовник Коменського й Ушинського, істинно демократичний педагог, до формування якого причетний і Київський університет, «батько нової грузинської педагогіки» Яків Семенович Гогобашвілі вважав одним з наріжних каменів розвою

країни тісний духовний зв'язок просвітителів з народом. Цей зв'язок, на його переконання, нічим іншим не може бути закріплений, як лише вивченням н а р о д н о ї м о в и, н а ц і о н а л ь н о ї с л о в е с н о с т і, п р о с т о р і в р і д н о ї з е м л і т а і і с т о р і ї. М о в а і л і т е р а т у р а, с т в е р д ж у в а в в і н, с т а н о в л я т ь н а й б а г а т ш у с к а р б н и ц ю, к у д и ч и с л е н н і п о к о л і н н я в к л а л и к р а щ і т в о р и н а р о д н о г о р о з у м у, в е л и ч н і й n a й б л а г o p o d н і ш і в и я в л e n n я s в o g o с e r c e я і б e p e ж у т ь її, як з і н и ц ю o k a. В и в ч а ю ч и р і д н у з e m л ю, м o в y й л і t e p a t y p y, k o ж n a д и т и n a s e p c e м і д у ш e ю з p o c y щ e т ь c я з c y ч a c н и м і м и н у л и м c в o g o n a p o d y, c т a ю ч и й o g o і c т и н н и м д y x o в н и м c и н o м. T o м у — т o в k o ж n і й c p a ї н і в и в ч e n n я р і d n o g o k p a ю і y o g o c л o в e c н o c т і c т a н o в и т ь г o л o в н и й п p e d м e т т y p б o т и й п і k л y в a n n я в c і x і k o ж n o g o; т o м y в i в ч e n n ю б a т ь k і в щ и n i т a її л і t e p a t y p и y в c я k o м y н a в ч a л ь н o м y з a k л a d і n a л e ж и т ь n a й п o ч e c н і ш e м і c ц e («P p o в и x o в a n n я n o в o ї л ю d и n и — п a t p і o т a»). В і n п e p e k o н y в a в, щ o п p o б y д ж e n n я p o з y м o в и x c и л д и t и n и, p o з в и т o k її м и c л и т e л ь н и x з d і b n o c t e й, її k м і т л и в o c т і m o ж л и в і л и ш e т o д і, k o л и в ш k o л і з c a m o g o п o ч a t k y n a в ч a n n я в і d y б a e т ь c я p і d n o ю, ц і л k o м з p o з y м і л o ю д і t a м, m o v o ю («Я k п o л і п ш и t и k a v k a з ь k y n a p o d n y ш k o л y»). T e ж c a m e o б c т o ю в a в і y o g o з n a м e n и t и й c y ч a c n и k A k a k і й Ц e p e t e л і: «Д і t и п o в и n н і c л o ж и в a t и п e p в і c n e n a в ч a n n я, я k m o л o k o m a t e p і. B o n o m a c б y t и d o c т y п н и м, п p и p o d н o з a c в o ю в a t и c я і n e т я ж і t и n a d y n и m и п o ч y т т в a м и й p o z y m o m. Д л я ц ь o g o п o t p і б н o в ч и t и t і e ю m o v o ю, я k o ю y ч e n ь v и m o v и в і z a c в o ї в п e p ш e c л o v o. Ц e т a k a п p o c t a і c т и n a, п p o t и я k o ї n e c т a n e п e p e ч и t и n a в і т ь б o ж e в і л ь n и й» («B a т ь k a m», 1884).

Білоруський народний письменник-педагог Якуб Колас — Костянтин Михайлович Міцкевич, автор праць «Методыка роднае мовы» (1926), підручника білоруської словесності, всенародно проголосив: «Рідне слово — це перше джерело, через яке ми пізнаємо життя і навколишній світ». Він нагадував, що білоруські письменники, кривні діти свого народу, щоразу говорили своїми творами «про велике значення рідної мови, про те, як треба любити й поважати її («Уважайте и любите свой родной язык», 1947).

Найпереконливіше і найпослідовніше обстоював рідне слово в національній школі великий педагог світового масштабу Костянтин Дмитрович Ушинський. У своїх підручниках «Детский мир», «Родное слово», в усіх науково-педагогічних працях він глибоко і всебічно обґрунтував те, що так яскраво сформулював ще 1861 року у своїй програмній праці «Родное слово» (для більшої вірогідності відтворюємо мовою оригіналу з першої публікації):

«Язык народа — лучший, никогда не увядающий и вечно вновь распускающийся цвет всей его духовной жизни, начинающийся далеко за границами истории. В языке одухотворяется весь народ и вся его родина; в нем претворяется творческой силой народного духа в мысль, в картину и звук небо отчизны, ее воздух, ее физические явления, ее поля, горы и долины, ее леса и реки, ее бури и грозы — весь тот глубокий, полный мысли и чувства голос родной природы, который говорит так громко в любви человека к его иногда суровой родине, который высказывается так ясно в родной песне, в родных напевах, в устах народных поэтов. Но в светлых, прозрачных глубинах народного языка отражается не одна природа родной страны, но и вся история жизни народа. Поколения народа проходят одно за другим, но результаты жизни каждого поколения остаются в языке — в наследие потомкам. В сокровищницу родного слова складывается одно поколение за другим плоды глубоких сердечных

движений, плоды исторических событий, верования, воззрения, следы прожитого горя и прожитой радости,— словом, весь след своей духовной жизни народ бережно сохраняет в народном слове. Язык есть самая живая, самая обильная и прочная связь, соединяющая ожившие, живущие и будущие поколения народа в одно великое, историческое живое целое. Он не только выражает собой жизненность народа, но есть именно сама эта жизнь. Когда исчезнет народный язык — народа нет более!» (К. Д. У ш и н с к и й. Родное слово.— «Журнал Министерства народного просвещения», СПб.— 1861.— № 5).

Чи ж не ясно, що всі тодішні і подальші переслідування царизмом рідного слова на Україні, яка й збагатила педагогічну науку своїм землякам Ушинським,— були націлені в саме серце українського народу! Та істина була за Ушинським.

На Україні на ідеї Ушинського спирався Іван Нечуй-Левицький у своїй полеміці «Українство в літературних позвах з Московщиною», де ствердив, що Україна має «багатий національний ґрунт» для розвитку рідної мови, хоч як «російська державність пригноблює... потягується задушити, а вона (рідна мова.— О. М.) як зумисне, росте та й росте... не зважаючи на державну неласкавість і усякі державні претичини... бо вона в своїй натурі є якась жива, творча сила, сила жизньова... вона й тепер має під собою сей ґрунт, живий, повний усякого заживку, і вже можна сміливо сказати, не збочить з нього, не втратить його».

Згодом Борис Грінченко, коли в часи царської сваволі у народу «однято рідну мову, однято спромогу освічуватися й розвиватися, без яких не можна жити людині», перегукувався з Ушинським. Це підтверджується і написаною спільно з М. Грінченковою читанкою «Рідне слово». Слідом за ними Степан Васильченко, вболіваючи за долю дітей «в сучасній школі», свідчив, що як «тільки учитель забалакає з дітьми... їх рідною мовою... немов свіжий вітерець пройде по дитячих обличчях... починають блищати ясні, розумні очі, з дитячих уст чуються дотепні речі, жваві й веселі...» (С. П а н а с е н к о. В сучасній школі.— «Світло», 1912).

Тоді ж і в тому ж київському журналі український педагог Яків Чепіга (Зеленкевич) ґрунтовно вмотивовував життєву природність рідної школи:

«Освітити дитину — значить розвинути її духовно й фізично; задовольнити прагнення її природи згідно з загальнолюдськими принципами добра і правди... Природа дитини, зо всіма її національними особливостями, початок яких в глибині минулих часів рідного народу, підпадає еволюційному розвитку народного організму... І тільки силоміць гнобителям народу вдавалося «одлучити дитину од природної єдності з її нацією... знищити національні особливості — зірвати з дерева листя, обламати гілки і зоставити один стовбур...» За такого духовного пограбування народу, при рабській його покорі, застерігав Чепіга, «дитина б загубила ту духовну красу, що надає їй національність, як дереву гілки, цвіт і листя. Знищити національність у духовному житті людини — це підтяти крила її могутнього духу, один помах котрих заносить людину на недосяжну височину національної творчості»

(«Народний учитель і національне питання». — «Світло», 1912).

В рідному слові Панас Мирний вчував вираження народної душі, наших думок і почуттів («Про мову», 1901). Славлячи «благовісне, пророче слово» Шевченка, він утверджував силу «любви до рідного слова» («Рідна мова», 1901). У своєму поетичному Маніфесті закликав українське письменство силою «слова живого» підіймати гноблений народ, йти «між люди», їх «виручати з біди» («До сучасної музи», 1905).

В інших умовах ідеї рідного слова розвивав Іван Франко: «нам треба вибороти найкардинальніше природне право школи — право рідної мови» («В обороні прав нашої мови», 1912, львівський журнал «Учитель»). Та ще на зорі ХХ віку І. Я. Франко вбачав у ріднім слові нескорений дух українського народу, — він писав: «У нас був тільки один заряд — живе, рідне слово. І можемо сказати собі, що ми не змарнували його, не закопали в землю, але чесно і совісно вжили на велике діло... Слово... витвір людського духа, проявило чудотворну силу...» («3 останніх десятиліть ХІХ в.» — «Літературно-науковий вісник», 1900, № 9).

(Далі буде)
Гравюри О. Мікловди